

The University of Qom

Faculty of theologie

Thesis

for Degree of Master of science (MSC)

in philosophy and theology

Title:

**The philosophical and mystical explanation of
the relationship between
divine love and divine knowledge**

Supervisor:

Dr.A Abedi

By:

Samaneh Amin

Winter ,2014

The University of Qom

Faculty of theologie

Thesis

for Degree of Master of science (MSC)

in philosophy and theology

Title:

**The philosophical and mystical explanation of
the relationship between
divine love and divine knowledge**

Supervisor:

Dr.A Abedi

By:

Samaneh Amin

Winter ۲014

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی

عنوان:

تبیین فلسفی عرفانی رابطه محبت و معرفت الهی

استاد راهنما:

دکتر احمد عابدی

نگارنده:

سمانه امین

زمستان ۹۲

تقدیم:

از پرتوی از وجود به وجود مطلق

تشکر و قدر دانی:

نمی شود مادر از تو مهربان تر، و پدر از تو تکیه تر باشد...

نمی شود راه از تو روشن تر و معلم از تو ژرف تر باشد...

نمی شود...

سپاس تو را... سپاس تو را...

الحمد لله الذي تحبب إليّ و هو غني عني..

سپاس خدایی را که دوستی ورزد با من در حالیکه از من بی نیاز است..

و سپاس واسطه هایی را که برای تعلیمم قرار داد و جدای از او نیستند..

چکیده

"معرفت" و "محبت" دو گوهر وجود آدمی اند که عظمت انسان در پرتو آن ها آشکار می گردد و وصول به مبدأ متعالی ممکن گشته، سعادت و شقاوت آدمی رقم می خورد. در این رساله معنا و مفهوم معرفت و محبت، تبیین فلسفی عرفانی عشق حقیقی، مجازی و باطل و احکام و آثار هر کدام و بویژه ارتباط آن با مسأله معرفت و اینکه کدام یک علت و کدام یک معلول دیگری است بحث شده است. بسیاری از بزرگان حکمت و عرفان از معرفت به عنوان یکی از مهمترین اسباب محبت یاد کرده و معتقدند محبت میوه ی درخت معرفت است. در این مقال برای وصول به کیفیت رابطه معرفت و محبت با تفحص در معانی محبت، به معنای مشترکی دست یافتیم، محبت عبارت است از ادراک آنچه که با نفس انسان ملایمت داشته و از ادراک آن نفس لذت یافته و حصول کمالی را جستجو می کند. پس محبت ملازم است با لذت و ابتهاج ناشی از ادراک ملایم طبع (کمال). با این بیان، محبت تابعی از لذت و لذت نیز تابعی از معرفت است. زیرا لذت عبارت است از ادراک ملایمی که مقتضی ذات و حصول کمال است. پس لذت از سنخ ادراک و متوقف بر ادراک می باشد. بنابراین با حد وسط قرار دادن لذت، محبت را بر مدار معرفت و تابع آن خواهیم یافت. بطوریکه هرگاه معرفت حقیقی به ملایمت چیزی در نفس حاصل گردد به آن محبت می یابد. از آنجا که معرفت و محبت دو حقیقت ذو مراتب اند، در مراتب نازلهء معرفت که ادراک حصولی و بواسطه صورت علمی حاصل می گردد میان معرفت و محبت ملازمه عقلی حاکم است و هر مرتبه ای از محبت، مرتبه ای از معرفت را اقتضا دارد؛ محبت حسی بدنبال ادراک حسی و محبت خیالی و عقلی در پی معرفت متناسب با آن پدیدار می گردد. اما با تکامل مراتب معرفت و گذر نفس از معرفت حصولی و دستیابی به معرفت حضوری و شهودی، محبت کامل و حقیقی (عشق الهی) تحقق می یابد و معرفت و محبت همراه و متلازم گشته هر کدام از آنها دیگری را بدنبال دارد. از آنجا که متعلق معرفت و محبت در این مرتبه لایتناهی است سیر در مراتب معرفت و محبت را نیز نهایی نیست.

واژگان کلیدی: ادراک، معرفت، محبت، عشق، خدا

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

فصل اول: کلیات

مقدمه..... ۳

- ۱-۱. طرح مسئله..... ۷
- ۲-۱. سؤال های تحقیق..... ۷
- ۱-۲-۱. سؤال های اصلی..... ۷
- ۲-۲-۱. سؤال های فرعی..... ۷
- ۳-۱. فرضیه..... ۸
- ۴-۱. پیشینه تحقیق..... ۸
- ۵-۱. ضرورت و اهداف تحقیق..... ۹
- ۶-۱. روش تحقیق..... ۱۰

فصل دوم: محبت

- ۱-۲. معنا شناسی محبت و عشق..... ۱۲
- ۱-۱-۲. محبت، حقیقت تعریف ناپذیر..... ۱۲
- ۲-۱-۲. محبت و عشق در لغت..... ۱۴
- ۱-۲-۱-۲. «محبت» در لغت..... ۱۴
- ۲-۲-۱-۲. «عشق» در لغت..... ۱۶
- ۳-۱-۲. محبت در اصطلاح..... ۱۷
- ۱-۳-۱-۲. محبت در اصطلاح فلاسفه..... ۱۷
- ۲-۳-۱-۲. محبت در اصطلاح عرفا..... ۱۹
- ۳-۳-۱-۲. نتیجه بحث..... ۲۱

- ۲۲.....۴-۱-۲ عشق در اصطلاح
- ۲۲.....۱-۴-۱-۲ عشق در اصطلاح فلاسفه
- ۲۳.....۲-۴-۱-۲ عشق در اصطلاح عرفا
- ۲۴.....۳-۴-۱-۲ نتیجه بحث
- ۲۵.....۲-۲ اقسام محبت (عشق)
- ۲۷.....۱-۲-۲ متعلق محبت (عشق)
- ۲۹.....۲-۲-۲ عشق حقیقی
- ۳۰.....۱-۲-۲-۲ امکان محبت خداوند
- ۳۴.....۲-۲-۲-۲ تبیین فلسفی و عرفانی محبت حق متعال و خلق
- ۳۵.....۱-۲-۲-۲-۲ محبت حق متعال و خلق از منظر عرفا
- ۴۲.....۲-۲-۲-۲-۲ محبت حق متعال و خلق از منظر فلاسفه
- ۴۸.....۳-۲-۲-۲-۲ نتیجه بحث
- ۵۰.....۴-۲-۲-۲-۲ تنبیه
- ۵۱.....۳-۲-۲ عشق مجازی
- ۵۲.....۱-۳-۲-۲ عشق حیوانی
- ۵۲.....۲-۳-۲-۲ عشق نفسانی
- ۵۳.....۳-۳-۲-۲ عشق مجازی معبر عشق حقیقی
- ۵۹.....۱-۳-۳-۲-۲ فواید و آثار مترتب بر عشق مجازی

- ۶۲.....۴-۳-۲-۲. ممدوح یا مذموم بودن عشق مجازی.....
- ۶۳.....۴-۲-۲. عشق باطل (کاذب).....
- ۶۵.....۱-۴-۲-۲. مصادیق عشق باطل.....
- ۶۶.....۳-۲. اسباب ایجاد محبت.....
- ۶۷.....۱-۳-۲. محبت فطری است یا کسبی؟.....
- ۶۸.....۱-۱-۳-۲. محبت الهی فطری.....
- ۶۹.....۲-۱-۳-۲. محبت الهی کسبی.....
- ۶۹.....۱-۲-۱-۳-۲. اسباب نظری محبت.....
- ۷۱.....۱-۱-۲-۱-۳-۲. سبب اول: حب نفس و کمال و بقای آن.....
- ۷۲.....۱-۱-۱-۲-۱-۳-۲. بررسی سبب در محبت حق تعالی.....
- ۷۳.....۲-۱-۲-۱-۳-۲. سبب دوم: دوستی احسان محسن و انعام منعم.....
- ۷۴.....۱-۲-۱-۲-۱-۳-۲. بررسی سبب در محبت حق تعالی.....
- ۷۶.....۳-۱-۲-۱-۳-۲. سبب سوم: حب به محسن.....
- ۷۷.....۱-۳-۱-۲-۱-۳-۲. بررسی سبب در محبت حق تعالی.....
- ۷۸.....۴-۱-۲-۱-۳-۲. سبب چهارم: حب حُسن و جمال.....
- ۸۰.....۱-۴-۱-۲-۱-۳-۲. بررسی سبب در محبت حق تعالی.....
- ۸۲.....۵-۱-۲-۱-۳-۲. سبب پنجم: محبتی که نتیجه سنخیت و تناسب است.....
- ۸۳.....۱-۵-۱-۲-۱-۳-۲. بررسی سبب در محبت حق تعالی.....

۸۶.....نتیجه بحث.۶-۵-۱-۲-۱-۳-۲

۸۶.....اسباب عملی محبت.۲-۲-۱-۳-۲

۸۶.....انقطاع از محبت غیر خدا(دنیا).۱-۲-۲-۱-۳-۲

۸۷.....معرفت.۲-۲-۲-۱-۳-۲

فصل سوم: معرفت

۹۱.....معناشناسی علم، ادراک و معرفت.۱-۳

۹۱.....علم(معرفت) حقیقتی تعریف ناپذیر.۱-۱-۳

۹۲.....علم، ادراک و معرفت در لغت.۲-۱-۳

۹۲.....علم در لغت.۱-۲-۱-۳

۹۳.....ادراک در لغت.۲-۲-۱-۳

۹۴.....معرفت در لغت.۳-۲-۱-۳

۹۵.....علم و ادراک و معرفت در اصطلاح.۳-۱-۳

۹۵.....علم و ادراک در اصطلاح فلاسفه.۱-۳-۱-۳

۱۰۰.....علم و ادراک در اصطلاح عرفا.۲-۳-۱-۳

۱۰۱.....معرفت در اصطلاح فلاسفه.۳-۳-۱-۳

۱۰۲.....معرفت در اصطلاح عرفا.۴-۳-۱-۳

۱۰۵.....تفاوت علم و معرفت.۴-۱-۳

۱۰۶.....راه های معرفت خداوند متعال.۲-۳

- ۱۰۸.....۱-۲-۳. معرفت آفاقی.....
- ۱۱۲.....۲-۲-۳. معرفت انفسی.....
- ۱۱۸.....۳-۲-۳. معرفت خدا به خدا.....
- ۱۲۲.....۴-۲-۳. نتیجه بحث.....

فصل چهارم: رابطه معرفت و محبت

- ۱۲۵.....۱-۴. دیدگاه اهل عرفان و حکمت در باب «رابطه معرفت و محبت».....
- ۱۳۷.....۲-۴. تبیین رابطه معرفت و محبت.....
- ۱۳۷.....۱-۲-۴. تبیین تقدم و تأخر «معرفت» و «محبت».....
- ۱۴۲.....۱-۱-۲-۴. نتیجه بحث.....
- ۱۴۴.....۲-۲-۴. تبیین کیفیت رابطه معرفت و محبت.....
- ۱۴۹.....۱-۲-۲-۴. نتیجه بحث.....
- ۱۵۰.....۳-۲-۴. تقدم محبت خداوند بر معرفت و محبت خلق.....
- ۱۵۰.....۱-۳-۲-۴. حب ذاتی خداوند.....
- ۱۵۱.....۲-۳-۲-۴. تقدم محبت خداوند.....
- ۱۵۲.....۳-۴. آیا هر معرفتی مقدمه ی محبت است؟.....
- ۱۵۳.....۱-۳-۴. خبث نفس (تأثیر گناه بر معرفت).....
- ۱۵۵.....۲-۳-۴. اشتغال نفس به بدن و امور دنیوی.....
- ۱۵۵.....۳-۳-۴. سلطه ی خیال و وهم بر عقل.....

- ۱۵۷.....۴-۳-۴. عدم وجود غایت مطلوب
- ۱۵۷.....۴-۳-۵. نتیجه
- ۱۵۷.....۴-۴. مراتب معرفت، لذت، محبت
- ۱۵۸.....۴-۴-۱. مراتب و درجات معرفت
- ۱۵۸.....۴-۴-۱-۱. معرفت حسی
- ۱۶۰.....۴-۴-۱-۲. معرفت خیالی
- ۱۶۱.....۴-۴-۱-۳. معرفت عقلی
- ۱۶۵.....۴-۴-۲. مراتب و درجات لذت
- ۱۶۵.....۴-۴-۲-۱. لذت حسی
- ۱۶۵.....۴-۴-۲-۲. لذت خیالی
- ۱۶۶.....۴-۴-۲-۳. لذت عقلی
- ۱۶۷.....۴-۴-۳. مراتب و درجات محبت (عشق)
- ۱۶۷.....۴-۴-۳-۱. محبت (عشق) حسی
- ۱۷۱.....۴-۴-۳-۲. محبت (عشق) خیالی
- ۱۷۴.....۴-۴-۳-۳. محبت (عشق) عقلی
- ۱۷۸.....۴-۴-۴. نتیجه بحث
- ۱۷۹.....۴-۵. رابطه معرفت و محبت نفس در عشق باطل و مجازی
- ۱۸۳.....۴-۶. وصول سه راه معرفت خداوند به محبت او

۱۸۵.....	۷-۴. بازگشت همه اسباب محبت به معرفت.....
۱۸۸.....	۸-۴. نتیجه بحث.....
۱۸۹.....	نتیجه گیری.....
۱۹۵.....	فهرست منابع.....
۲۱۰.....	چکیده انگلیسی.....

کلیات

مقدمه

مسائل کلی تحقیق

مقدمه

از آغاز فجر اندیشه، بحث از دو عنوان «معرفت» و «محبت» همواره در بستر تاریخ مطرح بوده و آثار ارزشمندی از بزرگان عرفان و فلسفه بر جای مانده است. آثاری چون سوانح العشاق (غزالی)، معیارالصدق فی مصداق العشق (نجم الدین کبری)، رساله عقل و عشق یا مناظرات خمس (ابن ترکه)، مونس العشاق (سهروردی) و... .

اگرچه هر یک از دو عنوان معرفت و محبت همواره بر اندیشه آدمی حاکم بوده اما بحث از رابطه ی انکارناپذیر معرفت و محبت در حاشیه آثار مستور مانده است.

در این اثر سخن از رابطه ی این دو حقیقت ژرف است. رابطه ای که در متن آن راه انسان به سوی خداوند پدیدار گشته و معنا می یابد. واژه ی رابطه به معنایی اطلاق می شود که دارای دو طرف است، چنان که راه پیوسته از یک مبدأ آغاز گشته و سرانجام به مقصدی منتهی می گردد. تردیدی نمی توان داشت که میان انسان و خدای تعالی راهی وجود دارد که در امتداد آن می توان به او نزدیک شد. بعضی از بزرگان معرفت بر محبت تأکید کرده و آن را تنها طریق وصول به خداوند تبارک و تعالی می دانند و برخی تنها بر معرفت تکیه زده و آن را یگانه راه سعادت بازمی شناسند و کسانی نیز معرفت و محبت را نه دو راه بیگانه و موازی بلکه مرتبط و آشنا دانسته و معتقدند معرفت و محبت در امتداد یکدیگر بوده و معرفت از مهمترین اسباب دست یابی به محبت الهی است.

اهل عرفان با تکیه بر حدیث قدسی «كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف»^۱ آغاز عالم را با عشق و محبت تفسیر کرده و به سریان عشق در عالم باور دارند. در آثار بسیاری از حکما و فلاسفه نیز بحث از سریان عشق در عالم مطرح شده است.

بسیاری از اندیشمندان محبت را دایره مدار معرفت می دانند، چنان که صدرا معتقد است، اثبات عشق در چیزی بدون حیات و شعور در وی، فقط نام عشق است و همانطور که موجودی مطلقا بدون طبیعت وجود قابل تصور نیست، همان گونه موجودی که دارای علم و فعل هم نباشد قابل تصور نیست. بنابراین از نظر وی هر موجودی خواه بسیط یا مرکب، دارای حیات، شعور و ادراک است و ناگزیر دارای عشق و شوق است.

گوهر آگاهی و معرفت، که در کلام قدسی راز خلقت آدمی است^۱ جز در محضر عقل پدیدار نمی گردد. عقل در انسان قید و اندازه وجودی او را تشکیل می دهد و همانطور که عارف بزرگ، ابن عربی اذعان دارد، صفت محبت نیز با میزان عقل ارزیابی می شود.

^۱ . ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (ذاریات، ۵۶)؛ برخی الا ليعبدون را به الا ليعرفون «مگر برای اینکه مرا بشناسند» تفسیر کرده‌اند، و گفته‌اند: چون عبادت و بندگی لازم معرفت و شناسایی است از اینرو ليعبدون فرموده.

اگر عشق در این جهان مظهر محبت خدای تعالی است، عقل نیز در این عالم مظهر علم و آگاهی حق و محبوب اوست. بی شک عشق و محبت با عقل و معرفت بیگانه نیست، میان این دو گوهر شریف به لحاظ نشانه ای که از مبدأ و منشأ خویش همراه دارند نوعی آشنایی و ارتباط قابل مشاهده است.

اما برآستی معرفت و محبت چه رابطه ای با یکدیگر دارند؟ جایگاه معرفت و محبت و رابطه آن ها در راه انسان به سوی خداوند چگونه است؟ معرفت مقدم بر محبت است یا محبت بر معرفت تقدم دارد؟ آیا رابطه معرفت و محبت رابطه علت و معلول و اثر و مؤثر است؟ یا رابطه دو معلول یک علت؟

یا...

آیا رابطه معرفت و محبت به عنوان دو حقیقت ذو مراتب، در همه ی مراتب یکسان است؟

آیا هر معرفتی مقدمه ی محبت است یا محبت بدنبال معرفت خاصی آشکار می گردد؟

رابطه معرفت و محبت در اقسام دیگر عشق (باطل، مجازی) چگونه است؟

یا...

بی تردید میان معرفت و محبت خداوند رابطه ای است و انسان برای راه یافتن به عشق الهی و گذر از از گرداب عشق باطل، باید مراحل را طی کرده و از معرفت حقیقی مایه گیرد. راه عشق حقیقی، راهی است لایتناهی که از افق جان آدمی طلوع می کند و در آسمان معرفت و محبت امتداد می یابد.

هر زمان این راه بی پایان تر است

خلق هر ساعت در آن حیران تر است

تا ابد این راه منزل رفتنی است

جمله در خونابهء دل رفتنی است

قصه ای کان نه دل و نه جان شناخت

کی توان دانست و کی بتوان شناخت!؟

مسائل کلی تحقیق

۱-۱. طرح مسأله

رابطه معرفت و محبت مسأله ای اصیل و بنیادی است که پردازش به آن با رویکرد های انسان شناسانه بخصوص در رابطه انسان با مبدأ نخستین و در چشم انداز های معرفت شناسانه بسیار حائز اهمیت است.

اکثریت بزرگان، معرفت و شناخت را به عنوان یکی از مهمترین اسباب پیدایش محبت مطرح کرده و معتقدند؛ آنجا که معرفت نباشد محبت حاصل نخواهد شد و محبت و عشق به محبوب ناشناخت ممکن نیست. چنان که شیخ اشراق پایه عشق را محبت و پایه محبت را معرفت دانسته و بر این باور است که تا انسان از معرفت و محبت دو پایه نسازد به مشرق عشق دست نخواهد یافت.

بنابراین اگر عشق بالاترین مراتب محبت است پس باید مراتب بالای معرفت را انتظار داشت. و از آنجا که معرفت از شئون عقل است و بی مدد آن حاصل نمی شود به ناچار باید گفت محبت و عشق نیز از عقل جدایی ندارد بلکه در جایی با یکدیگر هماهنگ و متحد خواهند بود.

سؤالی که در اینجا مطرح است عبارتند از:

۱-۲. سؤال های تحقیق